

Christopher Kullenberg, Karl Palmås
Smitto(nto)logi

Panopticismens dagar är förbi; panspektrocismen är över oss. FRA och Heineken, Echelon och Wal-Mart — alla söker de mönster och skapar ordning genom datorbaserade förutsägelser av subjektets beteenden. Gabriel Tardes smittotänkande har plötsligt fått förnyad aktualitet.

Tardes smittontologi: Från myrstackar till panspektriska övervakningsteknologier

För hundra år sedan lanserade Gabriel Tarde en epidemiologisk samhällsontologi. Denna fick historiskt sett inget större genomslag. Den moderna biopolitiska staten hade ingen användning för hans sätt att resonera, dels eftersom det problematiserade själva möjligheten att beskriva samhällsliga processer i stora hanterbara kategorier, och dels på grund av att det vid sekelskiftet inte fanns några metoder för att kvantifiera Tardes mer generella teorier. Kvantifiering är i och för sig inget nödvändigt kriterium på en fungerande samhällsteori, men i mångt och mycket en förutsättning för den sortens hierarkiska och stratifierade organisering och styrning som efterfrågades. Istället blev nittonhundratalet Durkheimianskt eftersom dennes gränsdragning mellan sociala och naturliga fakta kunde rekonstruera en domän för vetandet som var både mät- och kvantifierbar, samtidigt som den öppnade för de generella biopolitiska mål som garanterade säkra beslutsunderlag.

Tarde hade inga ambitioner att skapa gränser för vetenskaperna, utan tänkte sig att de hade grundläggande likheter i det att de sökte efter repetitioner (Tarde 1897/2000:8), något han kallade "universell repetition" (Tarde 1890/1903:1ff). Repetitioner förekommer såväl i mikroorganismers reproduktionsmönster, som i myrstackens sociala organisering och i människors sätt att uttrycka ord, känslor och handlingar. Men repetitioner existerar endast för att i sin tur möjliggöra variationer. Ingen repetition är fullständigt identisk med det som har kopierats, utan innebär alltid en förflyttning och en variation. Tankesprånget är härifrån inte långt till Gilles Deleuze, som också gör explicita referenser till Tarde (Deleuze 1994:26, Deleuze & Guattari 2005:219).

Den brännande frågan blir då hur man ska förstå hur konformitet uppstår, i språket, i moralen, i handlingar, men också i genetiska mönster, ekonomi och politik. Tarde förklarar detta med konceptet *imitativ stråle* (imitative ray) vilket innebär att en specifik innovation, låt säga ett specifikt sätt att uttala ett ord eller en föreställning om hur man betar sig i en kö till bussen, kan stråla ut och skapa resonanser genom att fenomenet repeteras av flera människor, eller andra varelser om och om igen. En samhällsförändring, eller innovation, har alltså alltid en startpunkt, och kan endast etablera ett generellt konsistensplan

genom att repeteras. Exempelvis kan ett singulärt uppror på en fabrik eller en gata förvandlas till en revolution endast om det genast repeteras i flera fabriker eller städer. På så sätt står Tardes mikrosociologi i stark kontrast till de teorier som förutsätter ett generellt medvetande (Marx), normsystem (Durkheim) eller organisationsform (Weber). Detta leder dock inte till den enkla slutsatsen att det inte finns trögheter eller friktion som hindrar vissa fenomen från att repeteras. Tarde förklarar detta genom att repetitioner alltid existerar i en mångfald av andra repetitioner och därför befinner sig i en konstant konkurrenssituation med dessa (Tarde 1903:17). Däremot placerar han, för att uttrycka sig i deleuzeoguattarianska termer, repetitionernas intensiteter före de molära aggregatens räfflingar och de statistiska fenomenens komplexitetsreduktion.

Politikens intensiva potentialiteter ligger alltså i mikropolitikens domäner, och dess revolutionära möjligheter i huruvida den kan infektera andra människor, och därmed repeteras, för att förändra samhället. Politiska förändringar uppstår alltså inte på de kollektiva representationernas nivå, det som vanligen går under beteckningen "politik". (Deleuze & Guattari 2004:240) Den primära förändringspotentialen ligger i Deleuzes och Guattaris perspektiv snarare i de molekylära intensiteterna. Det generella medvetande som borgerligheten och proletariatet producerar i sin motsatsställning, eller de konserverande effekter som normsystem har i ett samhälle, är egentligen opolitiska och endast massfenomen. För att förstå och förändra dem, måste vi ge oss in i de processer av repetitioner och imitationer som gör att de dagligen produceras i heterogena konstellationer; på arbetsplatser, i hemmen och våra centrala sociala institutioner. Affekter är alltid immanenta i förhållande till konkreta situationer.

Guattaris föreställning om de molekylära revolutionerna (Guattari 1984) ligger inte långt ifrån Tardes analys. Men för Tarde har dessa en potential att skapa resonans på ett smittsamt sätt: "vi ser epidemier av lyx, spel, lotterier och aktiespekulationer, av gigantiska järnvägsprojekt, såväl som av epidemier av Hegelianism, Darwinism, etc" (Tarde 1903:146, not 3).

Tarde var intresserad av att se hur nya kommunikationsmedier, såsom telegraf, järnvägen och böcker, influerade tänkandet, hur handlingar och idéer spreds genom samhällen. Men Tardes stora dilemma var att det inte fanns någon metod för att starta ett empiriskt program för denna typ av undersökningar. Hundra år senare tar Bruno Latour upp just detta problem:

Den massiva digitaliseringen av filer [på Internet] kan ge Tarde en välförtjänt upprättelse. Den sparsmakade statistiken som fanns tillgänglig vid slutet av arton–hundratalet kunde aldrig verifiera hans "epidemiologi" som följer smittan från punkt till punkt. Det skulle vara intressant att föreställa sig hur en Tardeansk kvantitativ sociologi skulle se ut idag. Vi har nämligen numera kvasikvantitativa verktyg för att på detta sätt följa rykten, opinioner, fakta och fantasier genom samhället. (Latour 2005:208)

Latour är emellertid åtminstone tio år efter de underrättelsetjänster som redan har blivit mästare på att göra dessa kvasikvantitativa studier. Det mytiska ECHELON-system som diskuterades flitigt under 1990-talet bygger ju på liknande tillvägagångssätt.

Här sker alltså ett paradigmskifte som vi kan förstå bättre med Tardes hjälp. I boken *War in the Age of Intelligent Machines* (1991) beskriver Manuel De Landa denna typ av övervakningssystem. En av hans poänger är vikten av att skilja på National Security Agencys nya "panspektron"-system, och Benthams klassiska panoptikon:

Det finns många skillnader mellan Panoptikon och Panspektron [...] istället för att positionera mänskliga kroppar kring en central sensor, används en mångfald av sensorer kring alla kroppar: [Panspektrons] antennfarmer, spionsatelliter och kabelavlyssning behandlas av datorer där all information kan samlas. Därefter processas den genom "filter" av sökord som har förts upp på en bevakningslista. Panspektron gör således mer än att bara välja ut vissa kroppar och vissa (visuella) data. Istället sammanställer det allt som kan sammanställas vid en viss tidpunkt och använder datorer för att välja ut de segment som är relevanta för övervakningsuppgiften. (De Landa 1991:206)

Ett liknande system kom i Sverige under sommaren 2008 att diskuteras i relation till Försvarets Radioanstalt (diskussionen om FRA berörde dock bara så kallad kabelbaserad trafik). Den övervakning som NSA och FRA jobbar med har alltså uppkommit i mötet mellan registrering/lagring av mänskliga beteenden och affekter, samt framsteg inom informationsutvinning (så kallad "data mining") och mönsterigenkännande algoritmer. Detta kallar vi panspektrisk övervakning.

Det panspektriska diagrammet kan, precis som det panoptiska, förstås utifrån de sammansättningar (assemblage/agencement) det genererar. Bägge diagrammen innehåller å ena sidan paradigmatiska teknologier, arkitekturer och materiella komponenter. Här kan vi jämföra panopticismens optiskt synliggörande fängelser, skolor och fabriker med panspektrocismens arkitekturer. Dessa utgörs av teknologier som registrerar mänskliga beteenden (via mobiltelefoner, datornätverk, RFID-chip osv), samt teknologier som genom mönsterigenkänning kan göra förutsägelser av framtida beteenden. Å andra sidan innehåller bägge diagrammen (Deleuze, 1990:68) expressiva komponenter: panoptiska sammansättningar inbegriper de utsägelser som beskrivs av Foucault i relation till fängelser, skolor och fabriker; panspektriska sammansättningar inbegriper nya idéer om människans individuella "natur". Notera de senaste årens intresse för Social Network Analysis (SNA), samt även den så kallade "affektvändningen" inom samhällsvetenskap och humaniora.

Det är i denna kontext man skall förstå den tardeanska smittontologi som vi beskriver i denna text. I en värld där de allra minsta aspekterna av våra vardagsliv registreras av datorer, mobiltelefoner och kreditkort måste vi fråga oss vem som utför kontrollen och under vilka premisser den sker.

Panspektrisk organisation: Smittor och rhizomatiska manövrar

Går det då att förstå de ovan nämnda typerna av övervakning i relation till den smittontologi som Tarde sysselsatte sig med? Hur förhåller sig panoptikon och panspektron till kontrollen av biologiska och kulturella smittor?

Tarde utarbetade sin epidemiologiska teori under en tid då smittans logik sysselsatte flera socialmedicinska forskare (Foucault, 2000). Intresset för att

förstå — och *stoppa* — smittor kan härledas till sent 1700-tal och genom 1800-talet. I Foucaults analys av den panoptiska övervakningens utbredning i Europa hänvisar han till just detta intresse. Det militära sjukhuset är ett av flera exempel på hur panoptiska organisationsprinciper förhåller sig till smittor:

En hamn, som dessutom är en örlogshamn, utgör med sitt omlopp av varor, med sina mer eller mindre tvångsrekryterade sjömän som mönstrar på och av, med sina sjukdomar och epidemier, en ort där desertering, smuggling och smitta frodas, där farliga blandningar möts och förbjudna omlopp korsas. Flottans sjukhus måste alltid vårda de sjuka, men för att göra det måste det fungera som ett filter, en inrättning som når fast och rutar in; det måste få ett fast grepp om all denna rörlighet och allt detta myller genom att upphäva sammanblandningen mellan det olagliga och det onda. Den medicinska övervakningen av sjukdomar och farsoter hänger ihop med en hel serie av andra kontroller: Militär kontroll av desertörerna, skattekontroll av handelsvarorna, administrativ kontroll av läkemedel, matransoner och folk som försvinner, tillfrisknar, dör eller simulerar. Därav följer nödvändigheten att strängt avbalka och fördela utrymmet. (Foucault, 2001:169–170)

Ett smittontologiskt perspektiv kan alltså hjälpa oss att särskilja panopticismen från panspektrocismen. Bägge samhällsdiagrammen har smittan som objekt, men medan det förra syftade till att *stoppa* smittor har det senare — som vi snart skall se — som mål att *injicera* och *läsa av* smittor. Vi har redan antytt att NSA och FRA bygger sina förutsägelser på något som liknar en tardeansk smittontologi. Det panspektriska diagrammet förutsätter att ditt framtida beteende kan förutsägas genom studier av de imitativa strålar som du exponeras för. (På detta sätt är vi Tarde-läsande samhällsvetare och humanister en konstitutiv del i detta framväxande diagram.)

Underrättelsetjänster var som sagt först med att utnyttja möjligheterna att omvandla den "massiva digitaliseringen" till att förutspå tankesmittor bland medborgare. Det panspektriska diagrammet har alltså ett militärt ursprung, och som sådant följer det samma mönster som panopticismen: från att ha varit en logik för att hantera en krissituation, utvecklas det till att bli ett generiskt sätt att organisera världen på.

Det är därför föga förvånande att det panspektriska diagrammet idag är som mest synligt inom näringslivet. Företag som Wal-Mart blir allt bättre på att förutse framtida konsumtionsmönster, och kan därmed effektivisera sin logistik. Det panspektriska företaget *par excellence* är dock Google, som gjort till sin uppgift att veta vad du kommer att vilja göra imorgon.

Kopplingen mellan Tarde och dagens panspektriska näringsliv har noterats av Andrew Barry och Nigel Thrift. De hävdar att den moderna konsumtionsekonomi alltmer "baseras på att följa och ibland injicera konsumentbegär" (Barry & Thrift, 2007:519). Tardes forskningsprogram har alltså börjat realiseras, men ironiskt nog inte av samhällsvetare utan av storföretag (ibid 521).

Ett exempel är den "virala" marknadsföring som blivit alltmer populär under de senaste åren. I Jakob Wenzers avhandling *Resonanser* beskriver han "The Green Room Sessions"; ett festkoncept som infiltrerar indiescenen i Göteborg. Vad ingen (eller åtminstone få) vet om är att Heineken står som värd. Den

grönfärgade festen — utan vulgära Heinekenloggor — vid Röda Sten är alltså en taktisk manöver. Det hierarkiska multinationella företaget försöker injicera en smitta i indiescenens rhizomatiska kommunikationskanaler:

Då indieinformationsmaskinen gör sin nomadiska aktion genom att hacka ett format bestående av stadens arkitektur och infrastruktur för förnödenheter, gör Heineken en likadan nomadisk aktion genom att hacka indieinformationsmaskinen. (Wenzer, 2007:163)

Men festkonceptet är även en förevändning för att kunna registrera/bokföra preferenser och begär. Wenzer skriver om hur han, för att få sin inbjudan till Röda Sten, laddar upp information om sig själv till festens webbsajt:

De kodord jag fyllt i relaterar naturligtvis också till indie-formatet — de är selekteringsmekanismer som, om de skulle träffa på rätt perceptor, skulle engagera det indie-begär till vilket det associerar. (Wenzer, 2007:162)

Hos Heineken finner vi alltså två aspekter av hur det panspektriska diagrammet förhåller sig till smittor. Den rhizomatiska manövern (Naveh, 2006) syftar till att *injicera smitta* i ett flöde. Databasen över indiescenens smittsamma affekter ger företaget en möjlighet att *läsa av* smittor: företaget vinner en kapacitet att förutse — och potentiellt förlösa — framtida begär. Heineken opererar inte utifrån parametrarna individ–massa (som i Foucaults disciplinära samhälle), utan utifrån bank–dividuell, såsom det beskrivs i Deleuzes postskriptum om kontrollsamhällena (Deleuze, 1998). Med detta menas att "individen" har fragmenteriserats — vi övervakas inte längre som sammanhållna subjekt, utan som "dividuelle" vars elektroniska spår kan återfinnas i ett lapptäcke av "databanker".

Kopimi, kärlek och det oväntade

Ett annat sätt att fånga replikatorers väg genom natur–kulturer (Haraway, 2008) är genom begreppet "kopimi". Detta har en dubbelvikt mening — det är dels "ett imperativ", men även "en livshållning, animerad av lusten till att kopiera och kopieras" (Fleischer, 2008). Fleischers estetiska vitalism står i perfekt resonans med Tarde, för vilken varje innovation väntar på första bästa tillfälle att blomma ut i miljontals kopior.

En sommarhit, ett danssteg, en *ritornell* — alla har en potential att kopieras, och är själva kopior av andra replikatorer. Imitationen, kopian, är dock aldrig exakt. För Tarde innehöll imitationen ett potentiellt överskott, som när som helst kan göra att imitationen viker av för att bli en ny innovation. Sådana *clinamen* märks tydligt i olika remixkulturer — alltifrån tidig hip hop till dagens mash–up–genre — där mutationer och aparallella evolutionsprocesser ständigt skapar nya kompositioner. Fertila remixkulturer uppstår vid den tröskel där mutationernas hastighet överskrider upphovsrättshavarnas möjligheter att stoppa smittan. Skivbolagens förhållningssätt till fildelningen har alltså — till dags dato — följt en panoptisk logik.

Samtidigt finns det aktörer som följer ett mer panspektriskt tillvägagångssätt — tänk på Last.fm som skapar metadata kring musiklyssnarnas preferenser. Det finns även enskilda upphovsrättsinnehavare som börjat acceptera att kopimismens imperativ har slagit igenom på bred front. Vi kan hämta ett exempel från den fan fiction–scen som Otto von Busch (2008) skriver om i sin

avhandling *Fashion-able*, nämligen Star Wars-fan fiction. George Lucas har försökt att i någon mån styra den vildvuxna flora av kopior och remakes som florerar bland Star Wars-fans. Istället för att stoppa smittan har Lucas skapat en egen filmfestival, där "bra" fan fiction lyfts fram. Samtidigt utesluts "slash fiction" — berättelser där exempelvis Han Solo äntligen får ihop det med Luke Skywalker — från festivalen. På detta sätt kan Lucas, på populationsnivå (De Landa, 2002:56–62), utöva en viss kontroll över Star Wars-begärets ekologi.

För att återgå till kopimi-begreppet: imperativet "kopiera mig!" bör inte enbart förstås etiskt, utan kanske främst ontologiskt. Detta betyder inte att vi människor inte känner något i relation till imitationen — tvärtom:

Det finns inget mer naturligt än att de som älskar varandra skall kopiera varandra, eller, snarare, då detta fenomen alltid till en början är ensidigt, så skall *älskaren* kopiera *den älskade*. (Tarde, 1903:217)

I en vidare mening kan kopierandet skapa affekter mellan individer, grupper och samhällen. Tänk exempelvis på de rika sociala band som skapas bland Star Wars-fans som kollektivt imiterar och förskjuter Darth Vader-karaktern, men även de affekter som skapats av Jesus och Marx tankesmittor.

Är det till och med här, i miljöer av promiskuösa och snabbt muterande smittor, som vi kan närma oss frågan om hur politiska kollektiviteter skapas? Vilken roll kan kopimismen spela i Guattaris molekylära revolutioner, eller i den materiella och politiska kärlek som Hardt och Negri efterlyser?

I vår smittontologi måste vi bli bättre på att särskilja promiskuösa, snabbmuterande smittor från styrande och dogmatiska. Den politik som växer fram i det panspektriska samhällsdiagrammet berör möjligheten för det oväntade. I en tid då underrättelsetjänster och företag blir allt bättre på att förutse och approximera framtiden är det den oväntade smittan som öppnar för politiska möjligheter. Men det räcker inte. Vi måste även komma ihåg att Tarde var väl medveten om att allt kopierande inte var av godo; det kan även producera hierarkiska maktstrukturer: "Det är precis på grund av att de mänskliga handlingar som är imiterade har en dogmatisk eller styrande karaktär som imitation är ett socialt band, för det är antingen dogmer eller makt som binder människor samman." (Tarde, 1903:xvi) På samma sätt kom Deleuze och Guattari senare att varna för alltför stor tilltro till ett nedrivande av hierarkier (strata). När de skriver om krigsmaskinen och det släta rummet återkommer de ständigt till poängen att det inte finns någon inneboende godhet i deterritorialiseringsprocesser. Huruvida dessa skapar flyktlinjer, eller istället leder till "nedbrytande och suicidal kollaps" (Deleuze & Guattari, 2005:160) — med andra ord fascism, såsom de definierar den — är en fråga som måste utforskas grundligt, kanske till och med från fall till fall. "Vi kan inte säga att dessa tre linjer [skräcken att förlora de binära maskiner som definierar oss, klarheten i de molekylära mikroperceptionerna, segmenterande makt] är bra eller dåliga, av naturen eller med nödvändighet. Studiet av varje linjes faror är pragmatikens eller schizoanalysens uppgift, inte för att representera, tolka eller symbolisera, utan endast för att rita kartor och linjer, markera deras samverkan och åtskillnad." (Deleuze & Guattari, 2005:227)

En smittontologi kan potentiellt sett hjälpa oss att rita just dessa kartor. Istället för att på förhand tillskriva samhällliga processer en viss ideologi eller struktur, kan vi nu följa enskilda singulariteters påverkan på en eller flera smittor. Genom att se hur dessa smittor skapar subjektiviteter och affekter kan

vi göra det som Deleuze och Guattari efterlyser. Smittontologin kan — även för oss, inte bara för FRA — bli ett redskap för att hantera det skenbara tomrum som Deleuze (1998) skriver om i sitt "Postskriptum om kontrollsamhällena". Om makten har blivit dispersiv, så måste kritiken och motståndet också följa panspektrocismens diagram.

Referenser

- Barry, Andrew & Thrift, Nigel, "Gabriel Tarde: Imitation, Invention and Economy", i *Economy & Society*, nr 4, 2007
- von Busch, Otto, *Fashion-able: Hactivism and Engaged Fashion Design* (Faculty of Fine, Applied and Performing Arts, University of Gothenburg, 2008)
- De Landa, Manuel, *War in the Age of Intelligent Machines* (New York: Zone, 1991)
- De Landa, Manuel, *Intensive Science and Virtual Philosophy* (London: Continuum, 2002)
- Deleuze, Gilles, "Postskriptum om kontrollsamhällena", övers Sven-Olov Wallenstein, i *Nomadologin* (Stockholm: Raster förlag, 1998)
- Deleuze, Gilles, *Foucault*, övers Erik van der Heeg och Sven-Olov Wallenstein (Stockholm: Symposion, 1990)
- Deleuze, Gilles, *Difference and Repetition* (New York: Columbia University Press, 1994)
- Deleuze, Gilles & Guattari, Félix, *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia* (London: University of Minnesota Press, 2005)
- Fleischer, Rasmus, "Kopimi", i *Glänta*, nr 3, 2008
- Foucault, Michel, *Övervakning och Straff*, övers C G Bjurström (Lund: Arkiv förlag, 2001)
- Foucault, Michel, "The Birth of Social Medicine", i James D Faubion, red, *The Essential Works of Foucault, Volume 3: Power* (New York: The New Press, 2000)
- Guattari, Félix, *Molecular Revolution: Psychiatry and Politics* (Harmondsworth: Penguin, 1984)
- Haraway, Donna, *Apor, Cyborger och Kvinnor: Att återuppfinna naturen* (Stockholm: Symposion, 2008)
- Naveh, Shimon, "Rhizomic maneuver", föreläsning vid konferensen Dictionary of War (Frankfurt, 2006)
- Tarde, Gabriel, *Social Laws* (Kitchener: Batoche Books, 2000 [1899])
- Tarde, Gabriel, *The Laws of Imitation*, (New York: H Holt and Company, 1903)
- Wenzer, Jakob, *Resonanser: En neomaterialistisk analys av independentscenen i Göteborg* (Etnologiska institutionen, Göteborgs universitet, Göteborg, 2007)

Published 2009-03-09

Original in Swedish

Contribution by Glänta

First published in *Glänta* 4/2008

© Christopher Kullenberg/Karl Palmås/Glänta

© Eurozine